

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертацію **Вашук Олесі Петрівни**, підготовлену на тему «Антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади» та подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2018. 510 с.

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Процес розслідування злочинів у криміналістичному аспекті являє собою складну інформаційно-пізнавальну діяльність. Забезпечується вона своєчасним і повним виявленням слідів-відображень злочину (джерел інформації), декодуванням інформації, що у них міститься, її аналізом та використанням в пізнавальній діяльності. Джерелами такої інформації, як відомо, є люди й усі інші об'єкти матеріальної дійсності, які відобразили на собі вплив злочинної події.

Проблеми роботи з вербальною інформацією в кримінальному провадженні здавна були об'єктом численних наукових досліджень. Ними опікувалися криміналісти, процесуалісти, психологи, свідченням чому є численні наукові конференції, дисертаційні роботи, одноосібні та колективні монографії. У той же час в науковій літературі менше уваги приділено аналізу можливостей, напрямів, методів і засобів сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації.

Проте слід зауважити, що розуміння та інтерпретація змісту невербальної інформації не менш важливі, ніж зміст вербальної інформації, оскільки в більшості випадків вона підтверджує вербальну або суперечить їй та не усвідомлена суб'єктом її вираження віддзеркалює його думки та емоції.

Правильне розуміння невербальної суб'єктної інформації дозволяє правильно оцінити психологічний стан особи на момент проведення процесуальної дії, її позицію, ставлення до розслідуваної події та її учасників, прийняти адекватне рішення щодо застосування відповідних тактичних прийомів і техніко-криміналістичних засобів. Своєчасне виявлення проявів невербальної інформації та правильна її інтерпретація та співставлення з вербальною дозволяє встановити дійсні наміри особи, запобігти можливим заходам протидії розслідуванню.

Саме тому звернення здобувачки до розглядуваної проблеми свідчить про її своєчасність та актуальність, наукову, теоретичну та практичну значущість і заслуговує на схвалення та підтримку.

Дисертацію виконано відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 р. № 2623-III; додатку 10 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015 – 2019 рр., затверджених наказом

МВС України від 16.03.2015 р. № 275; плану науково-дослідної роботи кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» «Комплексне дослідження забезпечення ефективності досудового провадження» на 2011 – 2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та прикладні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011 – 2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри криміналістики «Теоретико-прикладна концепція протидії злочинності криміналістичними методами і засобами» на 2016 – 2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016 – 2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. В процесі дослідження дисертанткою в основу методології дослідження покладено принципи плюралізму і міждисциплінарності, що охарактеризувало змішану методологію дослідження як об'єднання положень класичної з неklasичною і посткласичною методологією. У концептуальній основі здійсненого дослідження знаходяться взаємопов'язані методологічні підходи, серед яких – антропологічний, системний та герменевтичний, а також використовуються як методологічний інструментарій загальнонаукові, окремонаукові та спеціальнонаукові методи: історичний - при визначенні генезису становлення положень про невербальну інформацію в кримінальному провадженні, основних етапів їх розвитку; доктринального аналізу; герменевтичний - для з'ясування сутності окремих наукових положень різних галузей знань щодо змісту антроподжерельної невербальної інформації та розшифрування проявів антроподжерельної невербальної інформації в ході процесуальних дій; моделювання; формально-логічний; лінгвістичний; догматичний; системний; класифікації; соціально-правовий; статистичний; узагальнення; аналізу, синтезу, аналогії, абстрагування, індукції та дедукції, що дозволило сформулювати висновки і пропозиції за темою дослідження.

Висновки і пропозиції дисертаційного дослідження ґрунтуються на певній емпіричній базі, яку становлять судові рішення, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; дані судової статистики, опубліковані на веб-сайті Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; результати анкетування слідчих, прокурорів, суддів, експертів, студентів щодо невербальної інформації (2013 – 2015 рр.) – усього 4000 осіб; узагальнені результати вивчення 486 кримінальних справ (проваджень), у розкритті яких використовувалася невербальна інформація; зведені дані результатів діяльності дослідницької групи «De mendacio veritas» кафедри криміналістики Інституту кримінальної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія» за 2012-2017 рр. (с. 10).

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій. Наукова новизна результатів роботи вбачається у тім, що дисертація є першою в Україні кваліфікаційною науковою працею, у якій запропоновано комплексну криміналістичну концепцію сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (с. 10).

Вивчення змісту дисертаційного дослідження дозволяє зробити висновок про наявність елементів наукової новизни. Найбільш важливими теоретичними положеннями, на нашу думку, є:

- визначено поняття невербальної інформації як виду криміналістичної інформації та розкрито її значення в кримінальному провадженні; виокремлено основні етапи наукових розробок невербальної інформації: I – поява окремих досліджень медичної та психологічної спрямованості, які заклали основи для введення поняття «невербальна інформація» в науковий обіг; II – екстраполяція та адаптація методів і засобів наукового пошуку (технічних, психологічних, медичних та інших наук) в криміналістичних дослідженнях; III – введення в криміналістичну термінологію і методологію нових підходів, зокрема, щодо застосування невербальної інформації для вирішення завдань кримінального провадження;

охарактеризовано наукові підходи до положень про антроподжерельну невербальну інформацію в кримінальному провадженні (психологічний, кримінальний процесуальний та криміналістичний) та прогнозовано тенденції їх розвитку;

впроваджено в доктринальний обіг наукове поняття «антроподжерельна невербальна інформація», під якою пропонується розуміти відомості особистісного характеру щодо психологічних, фізіологічних, соціальних та інших властивостей і ознак стану та мовлення (або проявів поза мовним спілкуванням) осіб, залучених до кримінального провадження, з метою з'ясування їх ставлення до розслідуваної події;

обґрунтовано необхідність введення в теорію криміналістики категорії антроподжерельної невербальної інформації як складної динамічної системи, що включає в себе практику кримінального провадження та криміналістичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення цієї практики;

визначено зміст та властивості антроподжерельної невербальної інформації: циркулювання в кримінальному провадженні на стадіях досудового розслідування та судового провадження; суб'єктами сприйняття та використання є всі учасники кримінального провадження; передусім непроцесуальна форма реалізації; спрямованість на інформаційне забезпечення проведення досудового розслідування та судового провадження;

визначено функції антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні: 1) інформаційного збагачення, доповнення та уточнення; 2) перевірки криміналістичної інформації щодо обставин кримінально-релевантної події;

з'ясовано зміст джерел антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні: 1) ознаки та властивості зовнішності особи (статичний підхід); 2) ознаки та властивості зовнішності особи (динамічний підхід); 3) супутні ознаки та властивості (статико-динамічний підхід);

встановлено та охарактеризовано принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (єдність діяльності й свідомості, об'єктивність, урахування взаємозв'язку фізіології й психології, історичний підхід, двохаспектність проявів);

запропоновано концепцію сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації, спрямованої на: 1) формування синтезованого криміналістичного знання; 2) впровадження її в практику боротьби зі злочинністю; 3) внесення пропозицій щодо організаційного, методичного та тактичного забезпечення щодо її сприйняття та використання слідчим/прокурором/суддею/експертом; 4) вдосконалення професійної підготовки фахівців у сфері правозастосування;

обґрунтовано поділ методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні на: традиційні (чуттєво-раціональні, технічні методи і засоби дослідження, змішані); інноваційні (верифікація, валідація, вербалізація, психофізіологічний метод);

визначено функції проявів невербальної інформації: доповнення, заміщення, передбачення мовного висловлювання; регулювання мовленнєвого потоку; акцентування уваги на тій чи іншій частині вербального повідомлення; економія мовного висловлювання;

уточнено методи і засоби виявлення недостовірних даних у кримінальному провадженні шляхом аналізу отриманої невербальної інформації;

розкрито природу, межі і можливості використання криміналістичної інформації в кримінальному провадженні, висвітлено вербальну та невербальну форми застосування таких знань на різних стадіях кримінального провадження;

розроблено пропозиції щодо сприйняття та використання невербальних проявів учасника кримінального провадження, які доповнюють своїм змістом наявні в криміналістиці організаційно-тактичні рекомендації, що розкривають прийоми виявлення брехні, встановлення контакту, взаємодії, отримання і вивчення даних тощо (с. 11-14).

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та в опублікованих працях. Теоретичні результати та висновки проведеного дослідження відображено в монографії, 29 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, 7 статтях – у наукових періодичних зарубіжних виданнях, у 51 тезі доповідей на різних наукових заходах в Україні та зарубіжжі (с. 429-442).

Окремі положення дисертаційної праці впроваджені в діяльність органів досудового розслідування і судового провадження, навчальний процес та науково-дослідну роботу, що підтверджується низкою актів впровадження (с. 15-16).

Результати дисертаційного дослідження належним чином апробовано на різних науково-практичних конференціях (с. 16-17).

Важливим є й те, що основні теоретичні положення дисертаційного дослідження належним чином аргументовані та викладені у логічній послідовності. Структурна побудова даної наукової праці дозволила оптимально висвітлити позначену проблематику.

За своєю структурою дисертаційне дослідження складається із вступу, 5 розділів, які охоплюють 14 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (713 найменувань) та додатків. Необхідно констатувати, що архітектоніка і логіка дослідження є вдалими і загалом достатньо повно відбивають зміст окремих наукових проблем. Обсяг дисертації відповідає встановленим вимогам. При цьому загальний обсяг дисертації - 510 сторінок; обсяг основного тексту - 365 сторінок.

У **першому розділі** дисертації **«Теоретичні засади формування положень про невербальну інформацію в криміналістиці»** здійснено аналіз ступеня розробленості проблеми невербальної інформації у криміналістиці. Слушно зазначається, що невербальна система поряд із вербальною складає єдиний процес комунікації, при цьому вербальна поведінка тісно переплітається з невербальною і межі між ними деколи повністю стираються. Підкреслюється, що і сьогодні відсутні адекватні моделі невербальної взаємодії, які дозволили б ефективно фіксувати й аналізувати рівноцінно як вербальні, так і невербальні компоненти (с. 26). Звертається увага на інтегрований підхід, згідно з яким слідчі, прокурори та інші суб'єкти правозастосування мають усвідомлювати, що й самі спілкуються також і невербально (с. 27). Виділено етапи формування й утвердження наукових підходів до розроблення проблематики, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці: 1) поява окремих досліджень медичної та психологічної спрямованості, які заклали основи для введення поняття «невербальна інформація» в науковий обіг; 2) екстраполяція і адаптація методів та засобів наукового пошуку (технічних, психологічних, медичних та інших наук) в криміналістичних дослідженнях; 3) введення в криміналістичну термінологію і методологію нових концепцій, зокрема застосування невербальної інформації для вирішення завдань кримінального провадження (с. 30-31). Розглядаються джерела/засоби передавання невербальної інформації: особистість (тобто антроподжерельна); навколишня обстановка (тобто енвайроментджерельна невербальна інформація) (с. 35). Аналізуються думки науковців щодо визначення терміна «криміналістична інформація» (с. 40-42). Здійснена спроба виокремити характерні ознаки терміна «невербальна інформація», що зумовлюють його специфіку та

особливе місце в межах криміналістичної інформації (с. 43-44). Під механізмом інформаційно-комунікативного процесу в кримінальному провадженні пропонується розуміти комплекс обумовлених елементів, що складається із суб'єктів (надавач – одержувач даних), власне інформаційного поля (канали зв'язку, зміст даних) і наслідків (фіксовані – нефіксовані) (с. 52). Аналізуються найбільше відомі підходи до вивчення невербальної інформації (антропологічний, лінгвістичний) та пропонується авторський – криміналістичний (с. 56-66).

У другому розділі **«Онтологічні засади використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні»** зазначається, що з метою підвищення ефективності подолання протидії розслідуванню дедалі більшого значення набувають методи отримання криміналістичної інформації, що ґрунтуються на вивченні внутрішніх і зовнішніх невербальних проявів учасників кримінального провадження (с. 71). Наводиться характеристика підходів до формування поняття «антроподжерельна невербальна інформація», її змісту та джерел: міститься у картезіанській програмі; відкриття функціональності тіла й формування передумов; антропологічний; інформаційний, який дозволив об'єднати криміналістику, медицину, психологію, біологію, соціологію та філософію, які своїм предметом дослідження визначали людину, що дозволило перейти до вивчення людини як цілісної системи, яку неможливо поділити на певні механічні деталі та яка виступає на рівні психічної діяльності і діяльності фізіологічної (с. 74-75). Визначено характерні особливості змісту антроподжерельної невербальної інформації, що визначають її специфіку і відмінність від інших видів криміналістичної інформації (с. 84). Здобувачка виділяє види невербальної інформації в кримінальному провадженні: а) невербальна інформація, що наявна у речах матеріальної обстановки (навколишнього середовища); б) невербальна інформація, що поступає з зовнішності учасника кримінального провадження; в) невербальна інформація у вигляді динамічних проявів почуттів, думок, які відображаються у вигляді міміки, жестів, рухів тіла, особливостей мовлення, виразу очей, що виражається і сприймається у ході комунікативного процесу (с. 88). Здобувачка виділяє системи сприйняття антроподжерельної невербальної інформації учасників кримінального провадження: а) оптична; б) акустична; в) тактильна; г) запахова (с. 102-103).

Вживання понять «докази», «доказова інформація», «процесуальні джерела доказів» та ін., зазначає здобувачка, може бути правомірним тоді, коли доказування, здійснене в процесуальній формі, відповідає кримінальним процесуальним нормам відповідно до КПК України (с. 108). Розкриваються принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Формулюється їх визначення. Наводяться принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні: єдності діяльності і свідомості, об'єктивності,

обліку єдності фізіології і психології учасника кримінального провадження, історичного підходу до вивчення антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження, принцип розвитку, тощо (с. 128-130).

У **третьому розділі** «Система методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні» акцентується на загальній характеристиці таких методів і засобів. Звертається увага на психологічні методи вивчення особистості, методи психологічного впливу та методи перевірки психологічних властивостей особистості. Методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні здобувачка поділяє на: чуттєво-раціональні; технічні, змішані (с. 141-142). Наводиться розгорнута характеристика традиційних методів дослідження антроподжерельної невербальної інформації (с. 144-202). Здобувачка виділяє види слідчого спостереження залежно від значення його результатів для кримінальної процесуальної діяльності: процесуальне; непроцесуальне (с. 158-162). Розкривається відмінність експерименту від звичайного спостереження за поведінкою учасника процесуальних дій (с. 172). Певна увага приділена застосуванню технічних засобів і методів дослідження антроподжерельної невербальної інформації (с. 188-202). Розглядаючи інноваційні методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації, під верифікацією пропонується розуміти спосіб перевірки підтвердження істинності за допомогою різних доказів будь-якого характеру (с. 202). Валідацію автор розглядає як криміналістичний метод, що застосовується у кримінальному провадженні щодо підтвердження дотримання процесуальних норм та відповідності криміналістичним правилам і рекомендаціям перебігу й результатів кримінального провадження за допомогою антроподжерельної невербальної інформації (с. 225).

У **четвертому розділі** «Тактика використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні» висвітлюються загальні положення тактики використання такої інформації у досудовому розслідуванні. Розкривається структура криміналістичної тактики. Виділено групи її завдань залежно від функціонального навантаження на досудовому розслідуванні та визначено напрями тактики використання антроподжерельної невербальної інформації (с. 261-262). Наголошується на багатофункціональній ролі невербальної інформації у порівнянні з іншими видами інформації (с. 294). Досліджується специфіка сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту і обшуку. Розкриваються особливості дослідження антроподжерельної невербальної інформації під час підготовки та проведення допиту осіб, які перебувають у різному процесуальному статусі та відмінних за віковими ознаками, у тому числі малолітніх та неповнолітніх. Виявлення й оцінка невербальної інформації, що надходить від допитуваного, спонукає слідчого корегувати лінію поведінки (с. 272-273).

У **п'ятому розділі** «Тактика використання антроподжерельної

невербальної інформації в судовому провадженні» розглядаються особливості сприйняття антроподжерельної невербальної інформації та загальні положення тактики її використання в судовому провадженні. Зазначається, що тактику використання антроподжерельної невербальної інформації у судовому провадженні слід розглядати як систему криміналістичних рекомендацій і тактичних прийомів щодо оптимізації судового провадження за допомогою використання антроподжерельної невербальної інформації шляхом раціоналізації способів проведення процесуальних дій (с. 303). Розроблено рекомендації щодо використання антроподжерельної невербальної інформації у ході судового провадження (с. 313-314). Слушно зазначається, що результати спостереження за поведінкою допитуваної особи дають можливість вчасно скорегувати тактику проведення допиту в судовому провадженні, а також правильно оцінити одержувані показання. Антроподжерельна невербальна інформація, що проявляється в міміці, жестах, позі, дає більше інформації для міркування, ніж сказане вголос допитуваним (с. 334). Наголошується на доцільності одночасної фіксації невербальної і вербальної комунікації, що супроводжують одна одну, знаходячись у складній багаторівневій взаємодії (с. 350).

В цілому дисертаційне дослідження відрізняється аргументованістю та достатньою обґрунтованістю пропонованих висновків. Автором використано достатньо широкий спектр літературних джерел. Висновки та пропозиції науково обґрунтовані і підтверджені належними інформаційними даними.

Автореферат дисертації ґрунтовно розкриває її зміст і надає повне уявлення про наукову цінність і практичну значущість роботи.

Все це дозволяє позитивно оцінити рецензовану наукову працю, відзначити її новизну, самостійність виконання, належний теоретичний рівень. В цілому позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження О. П. Ващук, слід звернути увагу на деякі спірні, дискусійні положення і висловити окремі зауваження, як підґрунтя для обговорення під час захисту:

1. Здобувачка досліджує види криміналістичної інформації (с. 40-42). Вона зазначає, що близько 50 років тому Р. С. Белкін і А. І. Вінберг запропонували поділяти її на доказову та «орієнтовну». Точніше казати орієнтуючу, що буде відповідати оригіналу. По-друге, здобувачка зазначає, що під час досудового розслідування і судового провадження накопичується великий масив орієнтовної інформації, яка після перевірки може здобути статусу доказової інформації. Дане положення потребує деякого уточнення. Орієнтуюча інформація ніколи не набуде статусу доказової (змісту доказу). Під час проведення слідчих дій, враховуючи орієнтуючу інформацію, отримують нову інформацію. Інколи вона може за змістом збігатися з орієнтуючою, але це вже інша інформація, яку отримано з процесуального джерела і у визначеному порядку.

Додаткового дослідження потребує питання про те, з якого часу інформація (відомості) стає доказом у провадженні. За загальним правилом

тільки суд може визнати ті чи інші відомості доказами. Чим тоді оперує слідчий і прокурор на досудовому розслідуванні? Так, в ст. 184 КПК зазначається, що у клопотанні про застосування запобіжних заходів має бути посилання на матеріали ..., а в ст. 194 КПК вже йдеться про докази. Тобто слідчий суддя або суд визначають, які з наданих матеріалів є доказами.

2. Здобувачка вдається змішуванню у деякій мірі застосування методу експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації з слідчою дією, що має назву слідчий експеримент. Розглядає етапи його застосування: підготовчий, робочий, підведення підсумків. Для прикладу зазначає, що необхідно «не тільки розповідати, як злочинець розрубав труп сокирою, але й як тримав сокиру, по яких частинах тіла наносив удари, під яким кутом, що в цей час відбувалося навколо тощо» (с. 181). Якщо розповідати повинна особа, дії якої перевіряють, у чому сутність експериментальних дій? Скоріше йдеться про перевірку показань на місці, як одну із форм, у якій проводиться слідчий експеримент. У проекті КПК це були дві самостійні дії, але парламентарі виявилися мудрішими і об'єднали в одну.

3. Здобувачка приєднується до думки О. Є. Михальчука про застосування в ході слідчих (розшукових) дій прийомів, «в основу яких покладені певні висловлювання слідчого або осіб, які як беруть участь, так і не беруть участі у допиті, але відіграють певну роль у реалізації тактичного прийому» (с. 185-186). Допит є слідчою (розшуковою) дією. Коло осіб, які можуть бути присутні під час його проведення визначені КПК. В рекомендаціях щодо його підготовки та проведення зазначається, що присутність інших осіб, окрім передбачених законом, не сприяє його ефективності. Це може відволікати допитуваного, розпорошувати його увагу, заважати зосередитися на поставлених запитаннях. Бажано пояснити, які особи, що не є учасниками допиту можуть бути при цьому присутні та задавати допитуваному запитання.

4. Недостатньо чітко висловлена позиція щодо використання поліграфа для досліджень антроподжерельної невербальної інформації. Здобувачка поділяє думку І. В. Рогатюка та зазначає, що процес використання поліграфа необхідно детально закріпити в протоколі в частині застосування науково-технічних засобів. Далі вказується про повну відеофіксацію усього процесу, «щоб не було можливості сфальсифікувати його результати, у кадр повинен потрапляти не тільки підозрюваний, а й ті, хто проводить дослідження, і сам пристрій таким чином, щоб на відео було видно показники графіків фізіологічних реакцій на екрані поліграфа. Ці дані потім можна використовувати в суді як докази» (с. 193). Поліграф, хоч і складний але технічний пристрій, який використовує експерт під час проведення досліджень. Не слід надавати йому переваги перед іншими технічними засобами, що можуть використовуватися експертом. Чи мають спеціальні знання присутні в залі суду щоб розшифрувати показання на екрані? Що це за протокол, в якому слід «детально закріпити застосування технічних засобів?

Зазначені міркування у своїй більшості, мають окремий, дискусійний характер і суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку наукової праці.

Викладене дозволяє зробити загальний висновок про те, що дисертаційне дослідження «Антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади» є кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто здобувачкою, вирішує важливе наукове завдання, є актуальним, завершеним, таким, що має теоретичну і практичну значущість та відрізняється науковою новизною. Таким чином, дисертаційне дослідження відповідає вимогам п. п. 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а його автор Олеся Петрівна Ващук заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Офіційний опонент
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інформаційного права та
права інтелектуальної власності
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
 Є. Д. Лук'янчиков

Підпис Лук'янчикова Є. Д. засвідчую,
Учений секретар
КПІ ім. Ігоря Сікорського

 А. А. Мельниченко